

ابتدا و انتهای نظام تعلیم و تربیت اسلامی

ناصر بروجردی

چکیده

نوشته حاضر که به بحث در مورد ابتدا و انتهای نظام تعلیم و تربیت می پردازد، قصد دارد تا با نگاهی گذرا به سیر مراحل شکل گیری نظام تعلیم و تربیت اسلامی و نقطه شروع و پایان آن، آشنایی کلی و مختصری با این نظام ایجاد کند. از آنجا که نظام تعلیم و تربیت همانند نقشه جامعی عمل می کند بدیهی است که آشنایی با این نقشه راه، محققان این عرصه را مرحله به مرحله به پیش می برد و از سر در گمی ها رها می سازد. از این جهت پرداختن به این مقوله دارای اهمیت دوچندان است. از سوی دیگر یکی از معضلات جدی تحقیق و تالیف در این زمینه، نابسامانی در طرح مباحث و عدم هدفمند بودن آن است. زیرا حوزه تعلیم و تربیت آنقدر گسترده است، که تمام شئون حیات انسانی را در بر می گیرد و افرادی که در این حوزه قلم می زنند، به دلیل این وسعت، علی رغم طرح مباحثی که به نظر مرتبط با بحث تعلیم و تربیت می آید اما به حاشیه می روند. لازم به ذکر است مطالب حاضر برگرفته از سلسله مباحثی است که جناب استاد زاهدی در دوره آموزشی "مدیریت و تربیت نیروی انسانی در تعلیم و تربیت قرآنی" ارائه نموده اند.

کلیدواژه ها:

نظام، نظم، نظام تعلیم و تربیت

مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی، که طومار نظام های حکومتی استبدادی و دیکتاتوری ۲۵۰۰ ساله، در هم پیچیده شد زمینه های استقرار نظامی اسلامی که همه شئون و ابعاد حیات ملت را در بر گیرد، پدید آمد. پس از گذشت بیش از سه دهه از عمر این انقلاب پر برکت، با وجود تلاش های بسیاری که برای تحقق اهداف والای آن انجام گرفت اما به دلیل وجود موانع متعددی که گاه از سوی دشمن خارجی تحمیل می شد و گاهی هم منشا داخلی داشته است، تا رسیدن به این اهداف و ارزش های والای آن در عرصه های مختلف، همچنان فاصله زیادی وجود دارد.

این معضل اما در حوزه علم و به خصوص علوم انسانی بیشتر به چشم می خورد؛ زیرا سایه اندیشه های غربی - که منشا آن چیزی جز علوم حسی و تجربی نیست - همچنان بر سر این نظام سنگینی می کند. برای گذشتن از این مانع باید گام های بلندی برداشته شود و نظام های زیر مجموعه نظام اسلامی طراحی شود از جمله نظام اقتصادی اسلامی، نظام فرهنگی اسلامی، نظام سیاسی اسلامی و از همه مهمتر نظام تعلیم و تربیت اسلامی که زیربنای نظام های دیگر است.

مفهوم نظام

برای شناختن مفهوم نظام ابتدا باید تفاوت آن را با مفهوم نظم روشن کنیم. نظم به هر مجموعه ای گفته می شود که دارای ارکان و اجزاء است و این ارکان و اجزاء دارای طبقه بندی مرتب و منظمی هستند به گونه ای که هر شیء یا جزیی در جای مخصوص خود قرار می گیرد. اما نظام مفهومی فراتر از نظم دارد؛ نظام یعنی هر مجموعه ای که دارای ارکان و اجزاء است که این ارکان و اجزاء ضمن اینکه دارای نظم و ترتیب هستند، با یکدیگر دارای ارتباط هدفمند نیز می باشند. به عبارت دیگر اگر ارکان و اجزاء یک مجموعه از هم گسیخته را سامان دهیم و طبقه بندی کنیم بدون اینکه ارتباطی باهم داشته باشند به آن نظم داده ایم، اما اگر بین این اجزاء و ارکان ارتباطی هماهنگ، هم جهت و هدفمند برقرار شود؛ در واقع آن مجموعه نظام مند شده است. نظم مقدمه نظام است و جایگاه و اهمیت آن بالاتر از نظم است. این اهمیت در اسلام نیز مورد توجه و تاکید قرار گرفته است. آیه ۳۳ سوره رحمن [۱] و همچنین آیه ۵ سوره ملک [۲] نمونه هایی است که اهمیت نظام را در اسلام نشان می دهد. همچنین خطبه ۱۴۶، ۱۶۹ و ۲۱۶ نهج البلاغه نیز بر این مهم تاکید نموده است.

اکنون به روشنی قابل درک است که یک نظام، تمام شئون، جوانب و جهت گیری های زندگی انسان را در بر می گیرد.

لذا توجه به این نکته دارای اهمیت است که وقتی حضرت امام (رحمه الله علیه) در مورد اهمیت حفظ نظام جمهوری اسلامی فرمودند "حفظ نظام از اوجب واجبات است" به این معنا بود که همه شئون، جوانب و جهت گیری های ارکان و اجزاء این نظام اسلامی باید حفظ، و تحقق آن تضمین گردد. از آنجا که هر نظام در درون خود نظام های متعددی دارد تقویت نظام نیز به این بستگی دارد که نظام های درونی آن طراحی و موجب کار آیی آن شود. مثلا نظام اسلامی باید دارای نظام اقتصادی، نظام سیاسی، نظام تعلیم و تربیت و سایر نظام های قوی دیگر باشد تا بتواند یک نظام کارآ و مؤثر به حساب آید. نظام تربیتی نیز که از ارکان کلی نظام اسلامی وزیر مجموعه آن است باید به گونه ای بر اساس اسلام طراحی شود که در کنار سایر نظام های داخلی، نظامی اسلامی و قدرتمند را به وجود آورند و الگوی سایر کشورها و ملت های دیگر باشد.

مفهوم نظام تربیتی

نظام تربیتی نقشه جامعی است از اجزاء و ارکان و رابطه هدفمند که با جهت گیری واحد و با حرکت هماهنگ و همسو با اهداف نظام کلی، در شکوفا کردن استعداد انسان تا اجرایی ترین مراحل آن که دارای رهنمود و راهبرد و راهکار باشد. نظام تربیتی در واقع نقشه جامع تربیتی و نقشه راه است.

نظام تربیتی دارای انواع نظام های داخلی است. مانند نظام فکری که شامل مباحث (معرفت شناسی، هستی شناسی و انسان شناسی) می باشد. نظام طبقه بندی محتواها که مبنای اصلی نظام تربیتی اسلام را تشکیل می

دهد. نظام اجرایی شامل (ساماندهی، سازماندهی، تشکیلات، تقویم اجرایی و...) است. نظام طراحی، نظام برنامه ریزی، نظام ارزشیابی، نظام روش ها و...

طبقه بندی نظام تربیتی اسلام

همانگونه که اشاره شد در میان نظام های فوق نظام طبقه بندی محتواها، اصلی ترین و محوری ترین نظام است که به نوعی نظام های دیگر زیر مجموعه آن قرار می گیرند. این نظام شامل طبقاتی است که تنها به عناوین و شرحی مختصر از هر کدام بسنده می نمایم و شرح تفصیلی آن را به وقتی دیگر واگذار می کنیم. لازم به ذکر است که برای طراحی هر نظام دیگری در هر مکتبی این طبقات یا مراحل باید مورد توجه قرار گیرد.

۱- منابع تربیت:

منابع تربیت شامل تمام ذخایر یک ملت در حوزه منطوق، مفهوم و مکتوب آن ملت است. به عبارتی منابع تربیت از فرهنگ یک ملت به معنای وسیع آن که شامل آداب و رسوم، دین، مذهب، عادات و غیره است، استخراج می گردد. و این از بدیهیات عقلی است که نظام تربیتی یک ملت قطعاً از منابع تربیت آن ملت استخراج می گردد.

۲- مبانی تربیت:

مبانی تربیت در واقع همان منابع تربیت است با این تفاوت که به دلیل گستردگی منابع، تنها گزیده هایی از آن انتخاب و استخراج می شود تا بتوان بر اساس آن نظام تعلیم و تربیت را بنا نمود. گستردگی منابع به اندازه وسعت واژه فرهنگ است که خود بی کرانه ترین مفهوم در زندگی بشر است. به عبارت دیگر منابع را باید ترجمه کارشناسی کرد و به مبانی تبدیل نمود تا بتوان از آن نظام تربیتی استخراج کرد. مبانی تربیت مباحث زیر را مورد کنکاش قرار می دهد که به تعبیری، این مباحث نظام فکری نظام تربیتی را شامل می شود.

الف: انسان شناسی: این مبحث خود شامل زیرمجموعه هایی است از جمله استعدادهای انسان که شامل: جسم، ذهن، عقل، قلب، عاطفه، تفکر، اراده و غریزه می باشد.

ب: معرفت شناسی: که در آن مفهوم علم، نحوه اسلامی کردن علوم و کتب درسی در نظام تعلیم و تربیت قابل طرح می باشد.

ج: هستی شناسی: که مربوط به نحوه نگرش انسان به هستی و سیر خلقت عالم می باشد.

د: تفاوت تربیت دختر و پسر: آنچه در این زمینه در تعلیم و تربیت قابل طرح است نوع نگاه انسان به تفاوت‌های دختر و پسر در عالم هستی و تفاوت تربیت آن‌ها به مقتضای تفاوت‌هایی است که بین آن‌ها وجود داد.

۳- فلسفه، اهداف و اصول:

در این مرحله فلسفه تعلیم و تربیت و اهداف تربیتی در هر یک از زمینه‌های تعلیم و تربیت و اصولی که برای وصول به این اهداف باید مد نظر قرار گیرد، تبیین می‌گردد.

۴- ساختار تربیت:

ساختار نقطه اتصال و پل ارتباط بین اندیشه‌ها و اجراست یعنی از یک جهت نگاهی به مبانی دارد و از جهت دیگر نگاهی به اجرا. ساختار اصلی ترین قالب و به عبارتی اسکلت تعلیم و تربیت است.

ساختار دارای این ویژگی هاست:

۱. جهت بخش بودن ۲. هدایتگر بودن ۳. متجلی کننده اهداف ۴. تضمین کننده وصول به اهداف

۵. دارای ایجاد قابلیت ارزشیابی ۶. دارای ایجاد قابلیت تحقق ۷. ساختار نقشه راه است

۸. ساختار ترجمه کارشناسی مبانی است

خالی از لطف نیست که بدانیم این مرحله بسیار مهم و سرنوشت ساز در سند ملی آموزش و پرورش، پیش بینی و مورد توجه واقع نشده است. یا ساختار نظام آموزشی فعلی به طور کل از مبانی جداست درحالیکه ساختار پل بین مبانی و برنامه است. متأسفانه نظام فکری غربی در ساختار آموزشی فعلی بسیار عیان است.

۵- برنامه های تربیت:

برنامه های تربیت در واقع محتوای ساختارهای تربیتی را شامل می شود. وقتی ساختارهای مختلف تربیتی تعریف شد باید برای هر کدام محتوایی تهیه شود. ضروری است تا برنامه ها مطابق ساختار تهیه شود.

۶- روش های تربیت:

روش های تربیت شامل گزینش و انتخاب شیوه هایی است که موجب موفقیت اجرای برنامه های آموزشی درون ساختار آموزشی خواهد شد. مرحله روش ها آنقدر مهم است که هر کدام باید به یک کارگاه آموزشی تبدیل شود.

روش ها انواعی دارد از جمله: روش مبانی نویسی، روش هدف نویسی، روش ساختن فضای آموزشی، روش فلسفه نویسی و...

یاد آوری این نکته ضروری است که روش های تربیتی خود به دو قسمت تقسیم می شود یکی روش هایی است که اجرای برنامه های تربیتی را توسط مربیان امکان پذیر می سازد و این موضوع ذیل عنوان روش ها بحث می شود و دوم روش هایی است که اجرای برنامه های تربیت را توسط خود متریان اعم از دانش آموزان و دانشجویان و طلاب و ... امکان پذیر می سازد. و برای تمایز با موضوع روش ها می تواند ذیل عنوان شاخه ها مورد بحث قرار گیرد.

۷- شاخه های تربیت:

شاخه های تربیت که نوعی از روش هاست مفهوم بسیار مهم " سعی متربی " را در خود جای داده است. لذا گنج تعلیم و تربیت محسوب می شود و مستقیم ترین راه تحقق اهداف و برنامه های تربیتی است.

۸- آیین های تربیت:

آیین های تربیت اصطلاحی معادل ارزشیابی تربیت است. به این مفهوم که پس از طی مراحل که شرح آنها گذشت باید با ملاک ها و معیارهای تعلیم و تربیت اسلامی نظام تربیتی را مورد ارزشیابی قرار داد. گفتنی است ارزشیابی مفهومی غیر از مفهوم واژه ارزشیابی دارد. در فرهنگ لغات فارسی اغلب ارزشیابی به مفهوم سنجیدن مقدار و بهای هر چیز آمده است. اما ارزشیابی دارای یک بار ارزشی و معنوی در سنجیدن است.

می توان انواع ارزشیابی را در نظام تعلیم و تربیت اسلامی ملاحظه نمود مانند:

ارزشیابی از اجرا- ارزشیابی از فضای تربیت - ارزشیابی از برنامه های آموزشی - ارزشیابی از مبانی نویسی - ارزشیابی از ساختار سازی - ارزشیابی از شکل های آموزشی و...

یافته های تحقیق

با توجه به سیر مباحث ارائه شده، متوجه می شویم که ابتدا و انتهای نظام تعلیم و تربیت مشخص است و نیز به این حقیقت پی می بریم که نظام تعلیم و تربیت یک علم است و فرایند نیست. بنابراین لازم است دست اندر کاران امر تعلیم و تربیت پس از بررسی دقیق مراحل و طبقات نظام تعلیم و تربیت به فکر ارائه الگویی برطبق این نظام باشند تا با اجرایی کردن ارکان و اجزای آن بتوانیم شاهد به ثمر نشستن نظام تعلیم و تربیت اسلامی در کشورهای اسلامی و تولید انبوه انسان های مومن و متعهد باشیم.

منابع

قرآن کریم

سلسله مباحث استاد مرتضی زاهدی پیرامون نظام تعلیم و تربیت اسلامی

نکات مهم مقاله:

نظام مفهومی فراتر از نظم دارد؛ نظام یعنی هر مجموعه ای که دارای ارکان و اجزاء است که این ارکان و اجزاء ضمن اینکه دارای نظم و ترتیب هستند، با یکدیگر دارای ارتباط هدفمند نیز می باشند

نظام تعلیم و تربیت یک علم است و فرایند نیست

www.nezamshenasi.sabereh.ir

---

[1] «یا معشر الجن و الانس إن استطعتم أن تنفذوا من أقطار السموات و الأرض فانفذوا لا تنفذون إلا بسلطان»

[2] «و لقد زینا السماء الدنيا بمصابیح و جعلناها رجوما للشیاطین و أعتدنا لهم عذاب السعیر»